Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı, bir asırlık edebiyat devresidir ki bu hareketli ve renkli edebiyat dönemi hâlen devam etmektedir. Cumhuriyet'in 100. Yılına armağan olarak hazırladığımız *Yazının Gölgesinde Bir Asır*, Erken Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatına yoğunlaşan makalelerden oluşmaktadır. Çalışmanın "Teori, Kanon ve Edebiyat" adlı ilk bölümünde Erken Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı'nın teorik anlamda çerçevesini çizmeye çalışan, kanon meselesini ve siyaset-edebiyat ilişkisini sorgulayan yazılar yer almaktadır. Kitabın ilerleyen bölümleri "Şiir", "Roman", "Hikâye", "Tiyatro-Sinema", "Deneme-Makale-Fıkra", "Hatıra-Mektup-Gezi Yazısı", "Edebî Eleştiri ve Tartışmalar", "Anket ve Mülakatlar", "Dil", "Halk Bilimi ve Çocuk Edebiyatı", "Basın Dünyası, Gazeteler ve Dergiler" başlıklarını taşımaktadır ki bu bölümlerde yer alan yazılarla farklı edebî türlerde yazılmış eserlere ve çeşitli konulara yoğunlaşılarak 1923-1950 arası Türk edebiyatı kuşatıcı bir bakış açısıyla irdelenmeye çalışılmıştır.
Yazının Gölgesinde Bir Asır'da bir yandan Erken Cumhuriyet Dönemi Edebiyatımız farklı bakış açılarıyla değerlendirilmeye çalışılırken bir yandan da Cumhuriyet'i ortaya koyan ve zaman içinde geliştiren ruhu bir asır sonra edebiyat cephesinden yâd etmek amaçlanmıştır.

EDEBİYAT ARAŞTIRMALARI
9 786254 086076

YAZININ GÖLGESİNDE BİR ASIR

HAZIRLAYAN: **NECATİ TONGA**

ÖTÜKEN

YAZININ GÖLGESİNDE BİR ASIR

Erken Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı Üzerine İncelemeler

HAZIRLAYAN: **NECATİ TONGA**

ÖTÜKEN

TÜRKİYE CUMHURİYETİ 100. YAŞINDA

EDEBİYAT ARAŞTIRMALARI

ÖTÜKEN

YAZININ GÖLGESİNDE BİR ASIR

ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİ TÜRK EDEBİYATI ÜZERİNE İNCELEMELER

-CUMHURİYET'İN 100. YILINA ARMAĞAN-

HAZIRLAYAN:
NECATİ TONGA

ÖTÜKEN

ÖTÜKEN

/ otukennesriyat

YAYIN NU: 2030
KÜLTÜR SERİSİ: 1104

T.C. KÜLTÜR ve TURİZM BAKANLIĞI
SERTİFİKA NU: 49269

ISBN: 978-625-408-607-6

www.otuken.com.tr | otuken@otuken.com.tr

ÖTÜKEN NEŞRİYAT A.Ş.®
İstiklâl Cad. Ankara Han 65/3 • 34433 Beyoğlu-İstanbul
Tel: (0212) 251 03 50

Genel Müdür: Ertuğrul Alpay

Genel Yayın Yönetmeni: Göktürk Ömer Çakır

Son Okuma: Sena Bedir

Kapak Tasarımı: Ötüken

Dizgi-Tertip: Ötüken

Kapak Baskısı: Pelikan Basım

Baskı: Çınar Matbaacılık ve Yayın Sanayii Ticaret Ltd Şti
Yüzyıl Mah. Matbaacılar Cad. Ata Han Nu: 34 K: 5
Bağcılar-İstanbul
Tel: (0212) 628 96 00
Sertifika Nu: 45103

İstanbul- 2023

Kitabın bütün yayın hakları Ötüken Neşriyat A.Ş.'ye aittir. Yayınevinden yazılı izin alınmadan, kaynağın açıkça belirtildiği akademik çalışmalar ve tanıtım faaliyetleri haricinde, kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz; hiçbir matbu ve dijital ortamda kopya edilemez, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

Yurdumuz için can veren aziz şühedaya, Cumhuriyet'in emektarlarına
ve kalemiyle yaşayanlara sonsuz minnetle…

İÇİNDEKİLER

Ön Söz 15

TEORİ, KANON VE EDEBİYAT

EDEBİYATTA İNKILAP RÜYASI YA DA İNKILABIN EDEBİYATINI YAPMAK 19
İsmail Alper KUMSAR

PARTİ EDEBİYATI VE BUNUN BOŞA ÇIKMASI 67
Mehmet Can DOĞAN

KURUCU BİR EDEBİYAT MAHFİLİ OLARAK ÇANKAYA KÖŞKÜ 73
Canan SEVİNÇ

ATATÜRK DÖNEMİ TÜRK EDEBİYATINDA (1920-1938) ANKARA 87
Hatice GÜNDOĞAN

SABAHATTİN ALİ ÖZELİNDE CUMHURİYET'İN İLK
YILLARINDA EDEBİYAT-SİYASİ ERK İLİŞKİSİNE BİR BAKIŞ 99
Ali Sait YAĞAR

İNÖNÜ DÖNEMİ EDEBİYAT ÖDÜLLERİ 115
Seçkin ÖZKAN

ŞİİR

ŞAİR ATATÜRK 163
Bilgin GÜNGÖR

ATATÜRK DÖNEMİ TÜRK ŞİİRİ (1923-1938) 193
Nurullah ÇETİN

ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİ TÜRK ŞİİRİNDE ANADOLU 217
Ümmühan BİLGİN TOPÇU

CUMHURİYET'İN İLK YILLARINDA EDEBİYAT DERGİLERİNDE
POETİK GÖRÜŞ BİLDİREN ŞİİRLER ÜZERİNE BİR İNCELEME 245
Dinçer APAYDIN

VARLIK'TAN *GARİP*'E ŞİİRİMİZDE CUMHURİYET
İDEOLOJİSİNİN YANSIMALARI.....265
Sibel YILMAZ

TÜRK EDEBİYATINDA "CUMHURİYET" BAŞLIKLI
ŞİİRLER ÜZERİNE BİR İNCELEME 285
Kâzım ÇANDIR

CUMHURİYET DÖNEMİNDE İSTİKLAL MARŞI: RAĞBET GÖRMEYEN
MİLLÎ MARŞ YARIŞMALARI, ÜNİVERSİTE GENÇLİĞİ,
ŞEHİTLER ABİDESİ TASAVVURU VE *BİRLİK* GAZETESİ.....303
Necmettin TURİNAY

ROMAN

CUMHURİYET DÖNEMİ TÜRK ROMANI ÜZERİNE
BİR DEĞERLENDİRME (1920-1950) 321
Alemdar YALÇIN

ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİ TÜRK ROMANINDA MUHAFAZAKÂRLIK ...367
Erdem DÖNMEZ

TARİHÎ-MACERA ROMANLARI ÖRNEĞİNDE ERKEN CUMHURİYET
DÖNEMİNDE ÖTEKİ OLARAK OSMANLI İMGESİ 395
Murat KACIROĞLU

M. TURHAN TAN'IN TARİHÎ ROMANLARINDA (1923-1940)
MİLLÎ KİMLİK İNŞASI 425
Mustafa DAĞ

ERKEN DÖNEM KÖY ROMANININ CUMHURİYET
DEVRİNE YANSIMALARI.....445
Sefa YÜCE

ERKEN DÖNEM CUMHURİYET ROMANINDA "İDEAL KADIN
KAHRAMAN"IN MİTİK GÖRÜNÜMLERİ 467
Hilal AKÇA

REŞAT NURİ GÜNTEKİN'İN ESERLERİNDE
CUMHURİYET ve YANSIMALARI.....487
M. Fatih KANTER

ETEM İZZET BENİCE'NİN *ON YILIN ROMANI* ADLI ESERİNDE
CUMHURİYET'İN YANSIMALARI 505
Hasan YÜREK

MÜŞTEREK VATAN FACİASINDAN MUKADDES İNKILAPLARA:
ŞÜKÛFE NİHAL'İN ROMANLARINDA İSTİKLAL SAVAŞI VE CUMHURİYET....515
Yağmur YILDIRIMAY BAYRAKÇI

YERLİ BİR AYDIN OLARAK KEMAL TAHİR'İN GÖZÜNDEN
İSTİKLAL SAVAŞI ve CUMHURİYET 529
Özlem FEDAİ

SERBEST CUMHURİYET FIRKASI'NIN *YOL AYRIMI* VE
YAĞMUR BEKLERKEN'E YANSIYAN HİKÂYESİ 559
Alâattin KARACA

SAFİYE EROL'UN ROMANLARINDA CUMHURİYET 575
Nesîme CEYHAN AKÇA

HİKÂYE

ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİ TÜRK HİKÂYESİ (1923-1950) 595
Ertuğrul Gazi DERHEM

CUMHURİYET DÖNEMİ TÜRK ÖYKÜCÜLÜĞÜNDE
"HALKA DOĞRU" GİDENLER 611
Hasan SAKIN

ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİ TÜRK HİKÂYECİLİĞİNDE
MİLLÎ KİMLİK İNŞASI 625
Fatih DİNÇER

CUMHURİYET DEVRİ TÜRK HİKÂYECİLİĞİNDE
HALKEVLERİNİN ROLÜ: EGE BÖLGESİ ÖRNEĞİ 659
Mustafa ÖZSARI

TÖRPÜLENEN NATÜRALİZM: CUMHURİYET'İN İLANININ
SALAHADDİN ENİS'İN HİKÂYECİLİĞİNE ETKİSİ 705
Güray GÜMÜŞ

TİYATRO, SİNEMA

ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİ TÜRK TİYATROSU (1923-1940) 727
Nurullah ULUTAŞ

1923-1938 DÖNEMİ TÜRK TİYATROSUNDAN
ATATÜRK'ÜN LİDER KİMLİĞİNE BAKIŞ 747
Funda BULUT

HALKEVLERİ DÖNEMİ TİYATRO FAALİYETLERİ
ÜZERİNE BİR ÖRNEK: *MAVİ YILDIRIM* 773
Esra DİCLE

AKA GÜNDÜZ'ÜN "*O BİR DEVİRDİ…*" PİYESİ VE CUMHURİYET'İN
KURUCU DEĞERLERİ EKSENİNDE ÖĞRETMEN-DİN ADAMI ÇATIŞMASI 787
Atilla AKTAŞ

ERKEN DÖNEM CUMHURİYET TİYATROSUNDA
BİR KÖY KALKINMA PİYESİ: *EĞİTMEN* 805
Fatih SAKALLI

SİNE-ROMANDAN FİLME *"BİR MİLLET UYANIYOR"*.....815
Özlem KALE

DENEME, MAKALE, FIKRA

ZAFERDEN SONRAKİ BİR MUHALİF KALEM: CENAP ŞAHABETTİN.....827
İnci ENGİNÜN

HÜSEYİN CAHİT YALÇIN'IN CUMHURİYET ANLAYIŞI 847
Serap ASLAN COBUTOĞLU

PEYAMİ SAFA'NIN CUMHURİYET'E BAKIŞI 865
Şeyma Büyükkavas KURAN

BERGSON'UN ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİ TÜRK
FİKİR VE EDEBİYAT HAYATINA TESİRLERİ.....875
Saadet Çetin YILDIRIM

MAHMUT YESARİ'NİN CUMHURİYET DÖNEMİ TÜRK EDEBİYATININ
BAZI MESELELERİ ÜZERİNE DÜŞÜNCELERİ 891
Recai ÖZCAN

HATIRA, MEKTUP, GEZİ YAZISI

HATIRALARDA CUMHURİYET'İN İLANI.....907
İbrahim ÖZEN

EDİPLERİN MEKTUPLARINA YANSIYAN CUMHURİYET 927
Ferudun AY

ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİNDE İSMAİL HABİB SEVÜK'ÜN
ANTALYA MAARİF EMİNLİĞİ VE BÖLGEYE DAİR İZLENİMLERİ 945
Meral DEMİRYÜREK

EDEBÎ ELEŞTİRİ VE TARTIŞMALAR

ERKEN DÖNEM CUMHURİYET EDEBİYATINDA
EDEBÎ ELEŞTİRİ (1923-1938).....965
Betül MUTLU

CUMHURİYET'İN 100. YILINDA DİVAN ŞİİRİ ELEŞTİRİLERİ
ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME 983
Neslihan İlknur KOÇ KESKİN

ANKET VE MÜKAKATLAR

CUMHURİYET SONRASI SÜRELİ YAYINLARDA MÜLAKATLAR:
MİLLÎ MECMUA ÖRNEĞİ 1007
Nuran ÖZLÜK

CUMHURİYET'İN GENÇ NESLİ İLE BAŞ BAŞA: *RESİMLİ UYANIŞ SERVET-İ FÜNUN*'DA NELER DEDİLER?.....1025
Seda ÖZBEK

DİL

BİR ULUSLAŞMA TAHAYYÜLÜ: TÜRKÇENİN
"MODERN"LEŞTİRİLMESİ VE DİL REFORMU.....1045
Özgür İLDEŞ

ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİNDE DİL TARTIŞMALARI.....1077
Nilüfer İLHAN

HALKBİLİMİ VE ÇOCUK EDEBİYATI

ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİNDE FOLKLOR (HALK BİLİMİ)
ÇALIŞMALARI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME 1095
Ali DUYMAZ

ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİNDE ÇOCUK EDEBİYATI (1923-1940) 1113
Alev SINAR UĞURLU

BASIN DÜNYASI, GAZETELER VE DERGİLER

CUMHURİYET DÖNEMİ'NDE MATBUATTAKİ DÖNÜŞÜM:
BÂBIÂLİ CADDESİ'NDEN RÜZGÂRLI SOKAK'A 1143
Cem SÖKMEN

HÂKİMİYET-İ MİLLİYE GAZETESİ VE CUMHURİYET
DEVRİ TÜRK EDEBİYATI 1167
Hüseyin DOĞRAMACIOĞLU

CUMHURİYET'E KARŞI CEPHE'DEN BİR BAKIŞ:
ARİF ORUÇ VE YARIN GAZETESİ 1179
Bilal ACARÖZMEN

KADRO MECMUASI ve KADROCULAR:
ERKEN DÖNEM CUMHURİYET'E ETKİ VE YANSIMALARI 1191
Abdullah EZİK

KADIN YOLU/TÜRK KADIN YOLU DERGİSİNDE CUMHURİYET ÜLKÜSÜ.....1207
Beyhan KANTER

CUMHURİYET FİKRİNİ YAYMAK İDDİASINDA BİR MECMUA:
HAFTADA BİR GÜN.....1225
Abdulhakim TUĞLUK

CUMHURİYET'İ KARİKATÜRLERDEN OKUMAK.....1241
Said COŞAR

ARŞİV BELGELERİNE GÖRE 1923-1938 YILLARI ARASINDAKİ
BASIN-YAYIN YASAKLARI.....1277
Gulzar MAMMADOVA

DİZİN.....1303

HATIRALARDA CUMHURİYET'İN İLANI

İbrahim ÖZEN*

Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra İtilaf güçleri tarafından işgale uğramıştır. Mustafa Kemal, payitahtın ve Anadolu'nun işgali karşısında Millî Mücadele'nin fitilini ateşlemek üzere 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkmıştır. Aynı yıl içinde gerçekleşen Erzurum ve Sivas kongreleri, alınan kararlar ile ulusal güçleri ve iradeyi egemen kılmanın bir ifadesi olmuştur. İstanbul'daki Mebusan Meclisi'nin işgal güçleri tarafından dağıtılması üzerine ulusal iradeyi somut olarak gösteren Büyük Millet Meclisi, 23 Nisan 1920'de Ankara'da toplanmıştır. Meclis, 20 Ocak 1921'de kabul ettiği anayasa niteliğindeki Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ile egemenliği Türk ulusuna emanet etmiştir. 29 Ekim 1923 tarihinde ise Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun ilgili maddelerinde yapılan değişikliklerle Türkiye Devleti'nin yönetim şekli Cumhuriyet olarak belirlenmiştir.

Cumhuriyet'in ilanı, devrinin tanıklığını yapan ve bir bakıma "canlı tarihler" olarak anılabilecek şahsiyetler tarafından hatıralara taşınmıştır. Bahsi geçen hatıralar, Cumhuriyet fikrinin doğuşu, Cumhuriyet'in Meclis'te kabulü ve sonrasında yapılan kutlamalar etrafında yazılmış hatıralar hâlinde gruplandırılabilir. Bu minvalde ilk olarak Mustafa Kemal'in zihninde şekillendirdiği ve dostlarıyla paylaştığı Cumhuriyet düşüncesinden söz edilecektir.

Mustafa Kemal'de Cumhuriyet Fikri

Cumhuriyet düşüncesine yönelik hatıralar, Mustafa Kemal'in II. Meşrutiyet'ten önceki yaşamına gitmeyi gerektirir. Zira *Millet* dergisinde "Eski Bir Atatürkçü" imzasıyla yayımlanan metinler, Mustafa Kemal'deki Cumhuriyet fikrinin tarihî zeminini göstermesi bakımından önemlidir. Birinci hatıra Mustafa Kemal'in Suriye'de görev yaptığı 1906 yılına aittir. Mazhar Müfit Bey ile Halil Bey, Mustafa Kemal'in Suriye'de birlikte görev yaptığı yakın arkadaşlarıdır. Halil Bey, üç arkadaş olarak cülus-ı hümayun ya da veladet-i hümayun şen-

* Doç. Dr., İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul.

Mustafa Kemal Paşa.

liklerinden birinde Osmanlı donanmasını seyrettikleri günü anımsar. Mustafa Kemal, şenliklerin devam ettiği sırada, "Bir adam için böyle donanma yapmak budalalık değil mi?" sorusuyla birlikte "Padişah da kim oluyormuş. Padişahlık da ne demekmiş," diyerek cevap beklemeden düşüncelerini açıklamaya başlar.[1] Nihayetinde saltanat rejimine karşı olduğunu, cumhuriyet idaresi istediğini dile getirir. Halil Bey ise siyasi baskı hissettikleri bir dönem ve muhitte, zaptiyelerin dolaştığı şenlik ortamında Mustafa Kemal'in ağzını kapatmaktan başka bir şey yapamaz.

"Eski Bir Atatürkçü" imzasıyla yayımlanan ikinci hatıra 1907-1908 yıllarına denk gelir. II. Meşrutiyet daha ilan edilmemiştir. Mustafa Kemal, Selanik'te Müşirlik Erkân-ı Harbiyesi'nde memur olarak görev yapmaktadır. Bu süreçte II. Meşrutiyet'in ilanına katkı sağlayacak olan güvendiği arkadaşlarıyla İsplandit Palas Oteli'nin altındaki geniş gazinoda bir araya gelir. Sohbetlerinde "hiç çekinmeden yarınki vatan davalarını münakaşa ederler." Bir gün Mustafa Kemal, Niğdeli Galip Bey, Manyasizade Refik Bey, İsmail Mahir Hoca, Hatip Ömer Naci, Öğretmen Hakkı Baha (Pars), Aka Gündüz ve Hüsrev Sami toplanırlar. Gecenin geç saatlerine kadar devam eden sohbetlerinin ardından kalabalık dağılır, geriye Hakkı Baha, Ömer Naci ve Mustafa Kemal kalır. Bir Osmanlı tarihi hazırlayan Hakkı Baha, kaleme aldığı kısımlardan parçalar okur. Tarih sohbetine kapı aralayan bu okuma esnasında Mustafa Kemal, Hakkı Baha'ya "Sen, Türk milleti için en hayırlı idare tarzının ne olduğuna kanisin?" sorusunu yöneltir. Hakkı Baha, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin gerçekleştirmeye çalıştığı gayeyi adlandırarak "Meşrutiyet değil mi?" cevabını verir. Mustafa Kemal, siyasetçi olarak bu cevabın "Evet," ancak bir tarihçi olarak "Hayır," olacağını belirterek Cumhuriyet yönetimine dair düşüncesini şu cümlelerle ortaya koyar:

> Çünkü Meşrutiyet, yine başka bir sultana dayanır. Hem bu sultan bizde olduğu gibi, bir de halife olarak, dini muazzam bir nüfuz sahibi olursa, onun istibdadına mâni olmak pek

[1] Eski Bir Atatürkçü, "Atatürk ve Cumhuriyet", *Millet*, S. 91, 30 Ekim 1947, s. 4.

zordur. Milletin tenevvürü meselesidir. Kadim ananelerin bir tarafa bırakılabilmesi ve bunların içinde padişahın şahsî saltanatına yol açanları tasfiye meselesidir. Söyle bakalım, Hakkı Baha… Bunları biz yapabilir miyiz? Ben zannetmiyorum. Onun için, bizde, meşrutî değil, cumhurî idare, yani Cumhuriyet, ancak bu manzurları bertaraf edebilir. Sen ne fikirdesin Ömer Naci?[2]

Hakkı Baha gibi Ömer Naci de Mustafa Kemal'le aynı düşüncede değildir. Ömer Naci, II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesinden sonra her şeyin düzeleceğine; kuvvetli bir Mebusan Meclisi ve iyi üyelere sahip Âyan Meclisi sayesinde Osmanlı Devleti'nde güçlü bir yönetimin kurulacağına inanır.

Peki, arkadaşlarının aksine Mustafa Kemal'de Cumhuriyet fikri nasıl doğmuştur? "Eski Bir Atatürkçü" imzalı yazıya göre Mustafa Kemal, Selanik'te Üçüncü Ordu Erkân-ı Harbiyesi'ne tayin edilmeden önce iki sene Şam'da vazifelidir. Bu müddet zarfında eşi Lübnanlı olan Katolik bir aileyle tanışır. Bahsi geçen ailenin Sorbonne Üniversitesi'nde okumuş genç bir oğlu vardır. Mustafa Kemal, bu genç sayesinde Fransızcasını ileri dereceye vardırır; ayrıca Fransız İhtilali'ne ve dünyayı etkileyen hareketlere dair tarihî, sosyal, politik eserleri okuma imkânı bulur. Dolayısıyla okuduğu bu eserlerden edindiği bilgiler ondaki Cumhuriyet fikrine kapı aralamıştır.[3]

31 Mart Vakası'nı bastırmak üzere Hareket Ordusu'yla birlikte İstanbul'a gelmiş bir subay olan Fuat Kızılkaya, Mustafa Kemal'in Cumhuriyetçi fikirlerine yönelik bir hatırasını paylaşır. Kızılkaya, 31 Mart Vakası'ndan takriben bir ay sonra Fatih İttihat ve Terakki Kulübü'nde mühim bir toplantı yapılacağı ve icabet edilmesi gerektiği yönünde davet mektubu alır. Çanakkale Mebusu Atıf (Kamçıl) Bey'le birlikte gittiği bu toplantıya biraz geç kaldıklarını bildiren Kızılkaya, salonu hıncahınç dolu bulduklarını bildirir. O gün kürsüde bulunan orta yaşlı bir zat, herkesin içtihadında hür ve serbest olduğu, içtihadından dolayı hiç kimsenin eleştirilip suçlanamayacağı, dolayısıyla Mustafa Kemal'in de bu vatanın evladı olduğu yönünde bir konuşma yapar.

Geç kaldığı için konuşmanın detayına vâkıf olamayan Kızılkaya, Mustafa Kemal'le ilgili meselenin içyüzünü salondaki arkadaşlarından aldığı malumatla öğrenir. Verilen bilgiye göre 31 Mart Vakası'nı bastırmak üzere Selanik'ten yola çıkan Hareket Ordusu, Hadımköy'de toplanır. Buradaki bekleme sürecinde Mustafa Kemal, Meclis-i Mebusan Reisi Ahmet Rıza Bey ile İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bazı ileri gelen isimlerini Yeşilköy'e davet eder. Bu davet sonucu gerçekleşen toplantıda, Hareket Ordusu'nun İstanbul'a girdikten sonra Osmanlı hanedanının idaresine nihayet vermesini, Cumhuriyet'in ilan olunmasını teklif eder. Mustafa Kemal'in teklifi -toplantıda kabul edildiği hâlde- ordu İstanbul'a girdikten sonra dikkate alınmamıştır. Mustafa Kemal, ve-

---

2 Eski Bir Atatürkçü, "Bilinmeyen Atatürk'ten Hatıralar: İlk Cumhuriyet Fikri", *Millet*, S. 194, 27 Ekim 1949, s. 8.

3 Eski Bir Atatürkçü, agy., s. 8.

rilen kararın uygulanmayışına tepki olarak cemiyetle alakasını keser. Son günlerde ise Mustafa Kemal'in orduyu cemiyet aleyhinde tahrik etmeye başladığı şeklinde bir dedikodu ortaya atılır; cemiyet üyelerinin Mustafa Kemal aleyhindeki tepkisi üzerine bahsi geçen mühim toplantı gerçekleşir. Kızılkaya'nın anlattığı bu hadiseden anlaşılmaktadır ki Mustafa Kemal, "Türkiye'de Cumhuriyet idaresi kurulması fikrine ta o zaman sahipti[r]," hatta 31 Mart Vakası üzerine "yalnız Sultan Abdülhamid'in hal'i ile iktifa edilmemesini ve Cumhuriyet'in ilan olunmasını teklif eylemiştir."[4]

Ercüment Ekrem Talu, Cumhuriyet'in yirmi dördüncü yıldönümü için kaleme aldığı hatırasında okuyucusunu Mütareke yıllarının İstanbul'una götürür. Mustafa Kemal, Birinci Dünya Savaşı'ndan dönmüş bir tuğgeneraldir. Çanakkale'de düşman saldırısını durdurmakla şöhret kazanmasına rağmen pek fazla tanınırlığı yoktur. İstanbul'da Şişli Caddesi'nde bir eve çekilmiştir. Bu eve en yakın silah arkadaşlarından başka iki üç kişi devam etmektedir. Ercüment Ekrem'in eski bir mektep arkadaşı da Mustafa Kemal'in misafirleri arasındadır. Bu arkadaşın bir ziyareti sırasında devrin matbuat müdürünün kim olduğu mevzubahis olur; böylelikle dönemin Matbuat Müdürü Ercüment Ekrem gündeme gelir. Bahsi geçen olayın ayrıntılarından anlaşılmaktadır ki anlatılan hatıra 1919 yılına dairdir. Mustafa Kemal, Ercüment Ekrem'le görüşmek ister; zira onun kurtuluş mücadelesinde hizmet edebileceğini düşünmektedir.

Ercüment Ekrem Talu
(Taha Toros Arşivi).

Ercüment Ekrem, mektep arkadaşının aracılığıyla Mustafa Kemal'i evinde fasılalarla üç defa ziyaret eder. İlk ziyaretinde Mustafa Kemal'in kendisi üzerinde hiçbir tesiri olmaz. İşgal günlerinin verdiği umutsuzluk, paşanın ümitli konuşmalarına dair "yüksekten atıyor," hissi uyandırır. İkinci ve üçüncü ziyaretlerinde ise düşüncesi değişmeye başlar. Ercüment Ekrem, "Vatanın selameti uğruna bir şey yapmak imkânı" olursa "onu ancak bu adam yapar," kanaatine ulaşır. Mart ayına tesadüf eden son ziyaretinde, elçilerin de bulunduğu kalabalık bir heyetle "kurtuluş çarelerine dair" konuşulduğunu hatırlar. Mustafa Kemal, herkese ayrı ayrı düşüncelerini sormaktadır. Ercüment Ekrem, o akşam pek heyecanlıdır; çünkü Sadrazam ve Hariciye Nazırı Damat Ferid Paşa'nın nezdinde, padişahın ve hükûmetinin işgal güçlerine karşı yeni bir "acz ve meskenet tezahürüne" şahit olmuştur. Bu duygu hâlinde Mustafa

[4] İmzasız, *Atatürk'e Ait Hatıralar*, (Anlatan: Fuat Kızılkaya), Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, 1949, s. 57.

Kemal'in "Beyefendi! Ne dersiniz?" sorusuna şöyle cevap verir: "Bence, dedim, asırlardan beri devam eden ve tereddi ede ede bizi bu hâle getiren saltanata son vermek ve Cumhuriyet'i ilan etmek en doğrusudur."[5] Mustafa Kemal, sohbet ortamını göz önünde bulundurarak bu cevaba hiçbir mukabelede bulunmaz. Ercüment Ekrem, "Acaba pek mi ileri gitmiştim?" diyerek bulunduğu ortamdan rahatsız olmaya başlar. Tam da bu sırada yemeğin hazır olduğu haber verilir, böylelikle doğal bir seyir içinde konu kapanarak sofraya geçilir.

Ercüment Ekrem, 1923 yılında Ankara'da Matbuat ve İstihbarat Müdir-i Umumisi olarak görev yapar. O yılın Ekim ayının sonlarına doğru ikindi sularında masasındaki telefon çalar. Yazar, Meclis binasından aranmaktadır. Gazi hazretlerinin kendisini görmek istediği haber verilir. Matbuat Müdürlüğü ile Meclis yakın olduğu için Ercüment Ekrem beş dakika sonra huzura çıkar. O vakitte "Gazinin bakışlarındaki şimşekliğin yerine bir yaz sabahı güneşinin iç açıcı parlaklığı kaim ol[ur]." Mustafa Kemal, dudaklarındaki tebessümle Ercüment Ekrem'e şu haberi verir: "Eh gözlerin aydın, Ercüment Bey! Arzunu yerine getiriyorum. (...) İşte istediğin oluyor. Bu günlerde Cumhuriyet'i ilan edeceğiz."[6]

Mustafa Kemal, İstanbul'daki son görüşmelerini hatırlatır, kendisiyle aynı kanaatte olmasına rağmen aralarında elçilerin olmasından dolayı lüzumsuz bir münakaşa kapısı açmamak için konuyu uzatmadığını söyler. Daha sonra "Haydi, şimdi gel de bu mühim meselede matbuatın oynayacağı rolü ve yapacağı yardımı seninle konuşalım," diyerek asıl konusuna dönüş yapar.[7] Ercüment Ekrem'in verdiği bilgiye göre üç gün sonra Ankara Kalesi'nden gümbür gümbür atılan toplar Cumhuriyet'in kuruluşunu yurdun dört köşesine ilan etmiştir.

Mazhar Müfit Kansu.

Cumhuriyet'in hikâyesine dair bir diğer hatıra, Erzurum Kongresi'nin bittiği 7 Ağustos 1919 gecesine dair Mazhar Müfit (Kansu)'nun naklettikleridir. O gece Mustafa Kemal, Şark vilayetlerinin bütünlüğünü ve birliğini sağlayan bir teşekkül vücuda getirdiği için çok neşelidir. Diğer taraftan gittikçe ağırlaşan işgal şartlarından dolayı ve kurtuluşun "mana mesuliyeti bütün sıkleti ile" omuzlarına yüklendiği için düşüncelidir.

---

5 Ercüment Ekrem Talu, "24 Yıl Olmuş? Cumhuriyetin İlanının 24. Yıl Dönümü Münasebetile Bir Hatıra", *Son Saat*, 29 Ekim 1947, s. 4.

6 Ercüment Ekrem Talu, agy., s. 4.

7 Ercüment Ekrem Talu, agy., s. 4.

Gecenin ilerleyen saatlerinde herkes odasına çekildikten sonra uyku tutmadığı için Mustafa Kemal, Süreyya (Yiğit) Bey ve Mazhar Müfit kahve eşliğinde kongrenin mukarreratı hakkında konuşmaktadırlar. Sohbet sırasında Mustafa Kemal, Mazhar Müfit'e hitaben "Söyle bakalım, kongre kararlarını sen nasıl buluyorsun?" sorusunu yöneltir. Mazhar Müfit, "muhakkak ki çok iyi," şeklinde konuşmaya başlamasına rağmen kongrenin Şark vilayetlerine mahsus bir program hâlinde kaldığını belirtir. Mustafa Kemal, bu düşünceyi doğru bulmakla beraber "umumî millî kongre mahiyetinde bir bünyeye sahip bulunacak olan Sivas Kongresi için" esasların hazırlanmış olduğunu söyleyerek kongre hakkındaki kanaatlerini dile getirir.[8]

Süreyya Bey, Mustafa Kemal'in ülkeyi kurtarmak yolundaki cesaretinden güç alarak, "Muvaffak olduktan sonra dahi iş bitmiyor paşam, memleketin namütenahi çalışmaya ve inkılaplar vücuda getirmeye ihtiyacı var," diyerek gelecek hakkındaki düşüncelerine kapı aralayan bir cümle kurar.[9] Bunun üzerine Mustafa Kemal, notlar aldırmak üzere Mazhar Müfit'ten defterini yanına getirmesini ister. Alınacak notlara dair tek şartı şudur: "Amma bu defterin bu yaprağını kimseye göstermeyeceksin. Sonuna kadar mahrem kalacak. Bir ben, bir Süreyya, bir de sen bileceksin. Şartım bu…"[10] Mustafa Kemal, dostlarından sözlü olarak teminat aldıktan sonra gelecekte Türkiye'nin kaderini şekillendiren başlıkları maddeler hâlinde yazdırır:

> – Zaferden sonra şekl-i hükûmet Cumhuriyet olacaktır. Bunu size daha önce de bir sualiniz münasebetiyle söylemiştim. Bu bir.
>
> İki: Padişah ve hanedan hakkında zamanı gelince icap eden muamele yapılacaktır.
>
> Üç: Tesettür kalkacaktır.
>
> Dört: Fes kalkacak, medeni milletler gibi şapka giyilecektir.[11]

Dördüncü maddeyi yazan Mazhar Müfit'in gayriihtiyari kalem elinden düşer ve bir sessizlik oluşur. Mustafa Kemal'in "Neden durakladın?" sorusu karşısında Mazhar Müfit, "Darılma amma paşam, sizin de hayalperest taraflarınız var," diyerek hedeflenen programa inanmadığını beyan eder. Mustafa Kemal ise gülerek, "Bunu zaman tayin eder. Sen yaz…" uyarısıyla beşinci madde olarak Latin harflerinin kabulünü dikte ettirir. Mazhar Müfit, aldığı notların ardından, "Paşam kâfi… Kâfi…" sözlerine ilaveten hayal ile uğraşmaktan bıkmış bir insan edasıyla, "Cumhuriyet'in ilanına muvaffak olalım da üst tarafı yeter!" diyerek defterini kapayıp koltuğunun altına sıkıştırır.[12]

---

8 Mazhar Müfit Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, C. 1, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1988, s. 128.

9 Mazhar Müfit Kansu, *age.*, s. 130.

10 Mazhar Müfit Kansu, *age.*, s. 131.

11 Mazhar Müfit Kansu, *age.*, s. 131.

12 Mazhar Müfit Kansu, *age.*, s. 131.

Mustafa Kemal, Erzurum Kongresi'nin akabinde yazdırdığı notları 28 Ekim 1923 gecesinde bir heyet halinde sofrasında otururken Mazhar Müfit'e hatırlatır: "Erzurum'dan beri ağzından çıkarmadığın Cumhuriyet'in işte zamanı geldi. Yarın istediğin kadar Cumhuriyet diye alenen artık bahsedebilirsin."[13] Mustafa Kemal, bu sözlerle de kalmaz, zamanı geldikçe gerçekleştirdiği her inkılaptan sonra "Azizim Mazhar Müfit Bey, kaçıncı maddedeyiz? Notlarına bakıyor musun?" diyerek şakayla karışık eski dostunu mahcup eder.[14]

Cumhuriyet'in Hikâyesi

Şimdiye kadar takip edilen hatıralardan anlaşılacağı üzere Cumhuriyet fikri, Mustafa Kemal'in zihninde II. Meşrutiyet öncesine kadar uzanmaktadır. Sıra bu fikrin tatbikine gelmiştir. 23 Nisan 1920'de Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin kurulması, 1 Kasım 1922'de saltanatın kaldırılması yeni kurulan devleti Cumhuriyet yönetimine yaklaştıran adımlar olmuştur. Büyük Millet Meclisi açıldığı zaman -dile getirilemese de- bazı zihinlerde cumhuriyet fikri belirmiştir.[15] Dönemin canlı tarihlerinden biri olan Falih Rıfkı, bu bilgiyi teyit eder. Onun gözlemlerine göre Meclis'te hiç kimse Cumhuriyet kelimesinin ağza alınmasını istemez. Zira Cumhuriyet sözü şapka sözü kadar kötü ve korkutucu gelir; "yobaz lügatindeki manası ile 'gâvurluk' mahiyetinde[-dir]."[16]

Mustafa Kemal ve İsmet İnönü
(Atatürk Kitaplığı Arşivi)

Kadircan Kaflı'nın verdiği bilgiye göre Meclis'in kuruluşundan Cumhuriyet'e kadar olan süreçte yeni hükûmetin adı, "hiç görülmemiş ve işitilmemiş bir hüviyetle" meydana çıkmış, Türkiye Büyük Millet Meclisi

---

13 Mazhar Müfit Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, C. 2, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1988, s. 595.

14 Mazhar Müfit Kansu, *age.*, C. 1, s. 132.

15 Kadircan Kaflı, "Cumhuriyet Nasıl Doğdu ve Nasıl Yaşadı? Atatürk'e Ait Bir Hatıra", *Yeni Sabah*, 29 Ekim 1948, s. 5.

16 Falih Rıfkı Atay, *Çankaya –Atatürk'ün Doğumundan Ölümüne Kadar-*, BATEŞ Yay., İstanbul, 1980, s. 376.

Hükûmeti adını almıştır. Bahsi geçen hükûmet sisteminde meclis reisi aynı zamanda icra kuvvetinin de reisidir. Vekiller birer birer ve doğrudan doğruya meclis tarafından seçilir; ancak bu suretle kurulan bir kabinenin uzuvları arasında fikir ve program birliği sağlamak âdeta imkânsızdır. Kaflı'ya göre kanunu yapan heyetle o kanunu tatbike memur heyetin ayrılması icap eder. Dünyanın hiçbir tarafında, tarihin hiçbir barış devrinde Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti'ne benzer bir hükûmet görülmemiştir. Yeni Türkiye'yi yaratan bu benzersiz hükûmet vazifesini parlak bir şekilde başarmış, bitirmiş, tabii ömrünü tamamlamıştır.[17]

Mustafa Kemal, İsmet Paşa ve fikir arkadaşları sık sık rejimdeki "gayr-ı tabiiliğin" nihayet bulması gerektiğini ileri sürerler.[18] Meclis kurulduktan sonra bunun en açık tezahürlerinden biri, Mustafa Kemal'in 27 Eylül 1923'te *Neue Freie Presse* muhabiri Avusturyalı Jozef Hans Lazar'a verdiği beyanatta görülür. Kamuoyunda derin etkiler bırakan beyanatta, Cumhuriyet'le ilgili şu tarihî cümleler yer almaktadır: "Yeni Türkiye Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun ilk maddelerini size tekrar edeceğim: Hâkimiyet bilâ kayd u şart milletindir. İcra kudreti, teşri (yasama) salâhiyeti milletin yegâne hakiki temsilcisi olan meclise tecelli ve temerküz etmiştir. Bu iki kelimeyi bir kelimede hülasa etmek kabildir: Cumhuriyet."[19]

Ankara'da çıkan *Öğüt* gazetesinin muhabirlerinden Enver Behnan Şapolyo'nun verdiği bilgiye göre "kimsenin haberi yokken, *İkdam* muhabiri bu beyanattan Cumhuriyet'in ilan edileceğini sezerek," bir yazı kaleme alır. Henüz *Neue Freie Presse* gazetesinde yayımlanmamasına rağmen *İkdam*'da yer alan yazıyla birlikte Cumhuriyet'in ilan edileceği bilgisi yayılmış olur.[20] Bahsi geçen beyanatla ilgili Falih Rıfkı, Mustafa Kemal'in Avusturyalı gazeteciyle görüştüğü sırada "Cumhuriyet" kelimesini ağzından kaçırdığı bilgisini verir. Cumhuriyet kelimesini duyarak Meclis reisinin küçük odasına koşuşan -Hamdullah Suphi'nin başında olduğu- birtakım milletvekilleri, Mustafa Kemal'in bu "dil sürçmesini" düzeltmesini istemişlerdir.[21] "Eski Bir Atatürkçü" imzasıyla yayımlanan yazı, Mustafa Kemal'in Avusturyalı gazeteciye yaptığı tarihî beyanatıyla ilgili yine aynı noktaya dikkat çeker. Mustafa Kemal'in beyanatta kurduğu şu cümleler Cumhuriyet'in habercisi olarak yorumlanmıştır: "Yeni Türkiye'nin yenileşme işi daha sonuna varmamıştı. Türkiye Teşkilat-ı Esasiyesi'nin henüz inkişafı yolunda uzun ve kat'i şeklini

---

17 Kadircan Kaflı, agy., s. 5.

18 Falih Rıfkı Atay, *age.*, s. 373.

19 Besim Özcan, "Cumhuriyetin İlânı ve Yankıları", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 11, 1999, s. 291.

20 Enver Behnan Şapolyo, "Cumhuriyet Nasıl İlan Edildi?", *Ülkü*, C. 6, S. 33, İkinciteşrin (Kasım) 1935, s. 194.

21 Falih Rıfkı Atay, *age.*, s. 373.

aldığı zannedilemez. Tadiller ve tashihler yapmak ve daha mükemmel bir hâle getirmek elzemdir."[22]

Türkiye'nin ilk anayasası olan Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'na yönelik Mustafa Kemal'in "tadil ve tashihler yapmak ve daha mükemmel bir hâle getirmek" yönündeki sözleri hükûmet yönetimiyle ilgili problemlerin açık göstergesidir. Bu sürece Falih Rıfkı'nın anlatımıyla devam edecek olursak 1923 yılının Ekim ayında, Mustafa Kemal ne yapsa itirazsız razı olacaklar dahi -Cumhuriyet'i kastederek- "Keşke bunu yapmasa…" derler.[23] Mustafa Kemal, Meclis'te fikir tartışmalarına girerek çoğunluğu elde edemeyeceğini bilir; ince politika taktikleri ile bir teslimiyet havası yaratma niyetindedir. Nitekim böyle bir siyasi atmosferde "ya vekil seçilmek ya yüksek Meclis ve hükûmet kadrosuna Mustafa Kemal'i frenleyeceği sanılan şahsiyetleri getirmek için el altından bir hizip kaynaşması vardı[r]."[24] Mustafa Kemal bu kaynaşmayı, ancak kendi hakemliği ile içinden çıkabilecek bir buhrana doğru sürükletir. Meclisteki bazı seçimleri kendi aleyhine hareket sayarak bu oyuna gelmeyeceğini gösterir bir tavır takınır. Kimse de Mustafa Kemal ile açık bir savaşa girişmek niyetinde olmadığı için onun tavrı bir anarşiye doğru gidildiği duygusunu yayar.[25]

Dönemin Vekiller Heyeti Reisi Fethi (Okyar) Bey, "kuvvetli bir hükûmete ihtiyaç olduğu" havası içinde istifasını verir. Yeni Vekiller Heyeti'nin oluşturulması için Meclis'te birçok listeler meydana gelir. Fakat bu listelerde "şahsiyet denebilecek olanlar", Mustafa Kemal'den ayrılamazlar. Ne onlarsız bir hükûmet yapmak ne de Mustafa Kemal "kendilerine seçilmeyi reddetmek tavsiyesinde bulunduğu için onlarla bir hükûmet kurmak ihtimali vardı[r]." Öyle bir hâl ve şart doğar ki, Mustafa Kemal'i düşürmek yahut onunla birlikte yürümek yollarından birini tutmak lazım gelir.[26]

Falih Rıfkı Atay.

Mustafa Kemal, Falih Rıfkı'nın özetleyerek sunduğu Fethi Bey'in istifa sürecini *Nutuk* adlı eserinde uzun uzadıya anlatır.[27] Bu sancılı günleri geçtikten sonra 28 Ekim gününü -Mustafa Kemal'in sürece dahlini göz önünde bulundurarak- *Nutuk*'tan takip etmek daha uygun düşecektir. Mustafa Kemal, pazar gününe denk gelen 28 Ekim tarihinde, Vekiller Heyeti meselesinin çö-

---

22 Eski Bir Atatürkçü, "Atatürk ve Cumhuriyet", *Millet*, S. 91, 30 Ekim 1947, s. 4.
23 Falih Rıfkı Atay, *age.*, s. 376.
24 Falih Rıfkı Atay, *age.*, s. 376.
25 Falih Rıfkı Atay, *age.*, s. 377.
26 Falih Rıfkı Atay, *age.*, s. 377.
27 Ayrıntılı bilgi için bkz.: Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, C.2, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1969, s. 798-800.

zümü için toplantı hâlindeki Fırka Heyet-i İdaresi tarafından davet olunur. Fırka Heyet-i İdare Reisi Fethi Bey, Fırka namına bir aday listesi düzenlendiğini, Fırka reisi olduğu için görüşünü öğrenmek üzere toplantıya çağrıldığını bildirmiştir. Düzenlenen listeye göz gezdiren Mustafa Kemal, listeyi uygun bulduğunu ancak listedeki isimlerin düşüncelerini öğrenmek ve onaylarını almak gerektiğini belirtmiştir. Önerisinin uygun görülmesi üzerine Hariciye Vekâleti için ismi geçen Yusuf Kemal Bey, görüşü ve onayı alınmak üzere davet edilir. Ancak Yusuf Kemal Bey, bu listeye dâhil olamayacağını açıklar. Mustafa Kemal, ortaya çıkan tablo sonucunda şu neticeye varır: "Bundan ve buna mümasil bazı vaziyetlerden anladım ki Fırka Heyeti İdaresi dahi şayan-ı kabul ve kat'î bir namzet listesi tertip edememektedir."[28] Belki de namzet listesinin tertip edilememesinde, -Falih Rıfkı'nın dikkat çektiği üzere- Mustafa Kemal'in "kendilerine seçilmeyi reddetmek tavsiyesinde bulun[ması]"; diğer taraftan vekillerin Mustafa Kemal'i karşılarına alma korkusu rol sahibi olmuştur.

Mustafa Kemal, Fırka toplantısından sonra Çankaya'ya dönmek üzere Meclis binasından ayrılırken koridorda kendisini bekleyen Kemalettin Sami Paşa ve Halit Paşa'ya rastlar. Diğer taraftan İsmet Paşa, Kâzım Paşa ve Ali Fethi Bey'e kendisiyle gelmelerini söyler. Çankaya'ya vardığı zaman orada hazır bulunan Rize Mebusu Fuat Bey ile Afyon Mebusu Ruşen Eşref Beyleri görür; onları da yemeğe alıkoyar. Mustafa Kemal'in sofrasındaki ortamla ilgili geri kalan bilgi sofrada bulunan Ruşen Eşref'in anlattıklarıyla takip edilebilir. O gece hatıralarla yüklü sohbetin ardından Mustafa Kemal, konuyu Vekiller Heyeti'ne getirir. Ruşen Eşref'in ifadesiyle "kurulan hükûmet makinası bir sedde dayanmış, daha ilerisine" aşamaz vaziyettedir. Bunun halli için sofradakiler çare düşünmektedir. Mustafa Kemal, bu çareyi yemeğin ardından şu cümleyle müjdeler: "Yarın Cumhuriyet'i ilan edeceğiz!"[29]

Mustafa Kemal'in Cumhuriyet kararı, sofrasındakiler tarafından memnuniyetle karşılanır. O zamana kadar sohbete hiç katılmamış olan Halit Paşa, "birdenbire keskin, kısa cümlelerle" bu kararı alkışlar hatta Mustafa Kemal'in bir sonraki gün gerçekleşecek Meclis toplantısına yönelik sofrasında bulunanlara verdiği vazife ve talimatı, "nokta şaşmaz bir intizamla tatbik edebilmek için" not eder.[30] O akşam saat on bire doğru sofradakilere müsaade verilir, İsmet Paşa hariç diğer isimler derin bir sessizlik içinde sofradan ayrılırlar.

Misafirler gittikten sonra Mustafa Kemal ile İsmet Paşa baş başa vererek bir kanun müsveddesi hazırlamışlardır. Bu müsveddede Mustafa Kemal, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun devlet şeklini tespit eden maddelerini tadil

---

28 Mustafa Kemal Atatürk, *age.*, s. 802.

29 Ruşen Eşref Ünaydın, "Cumhuriyet Nasıl İlân Olundu?", *Yücel*, C. 8, S. 45, Sonteşrin (Kasım) 1938, s. 120.

30 Ruşen Eşref Ünaydın, agy., s. 120.

ederken birinci maddeyi şöyle yazmıştır: "Türkiye devletinin şekl-i hükûmeti Cumhuriyet'tir."[31] Üçüncü maddeyi de şu şekilde değiştirmiştir: "Türkiye Devleti Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunur. Meclis, hükûmetin inkısam ettiği şuabat-ı idareyi icra vekilleri vasıtasile idare eder."[32] Alıntılanan maddeler dışında Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun sekizinci ve dokuzuncu maddeleri de değiştirilmiştir.

Eski Türkiye Büyük Millet Meclisi Binası (Atatürk Kitaplığı Arşivi)

Pazartesi gününe denk gelen 29 Ekim 1923 tarihinde sabah dokuz buçuk sularında Meclis binasının bahçesinde, odalarında, koridorlarında mebuslar küçük küçük gruplar hâlinde toplanırlar. Ruşen Eşref'in verdiği bilgiye göre Meclis binasının karşısında bulunan Millet Bahçesi'nde bekleşen halk "önlerindeki binanın için için kaynayan bağrından çıkacak kararı" merakla bekler. Bu "tutuk hava" içinde saat ona doğru Ali Fethi Bey, Halk Fırkası'nın grup toplantısını açar.[33] O gün toplantıya katılacaklardan biri Ahmet Ağaoğlu'dur. İkamet ettiği Keçiören'den şehre inen Ağaoğlu, "yollarda şehre erzak taşıyan köylülerin, canhıraş kağnı gıcırtıları içinde merkeplere binmiş kadınların, dükkânlarına koşan küçük esnaf kafilelerinin arasından geçerek" Meclis'e ulaşır. Meclis'te kendisinden evvel gelmiş birçok âzaları gruplaşmış vaziyette hararetle konuşurken bulur. Artık mühim bir hadisenin olacağını anlamıştır. Nitekim Cumhuriyet'in ilan edileceği haberi birkaç gündür kulaktan kula-

[31] Fahri Kalender, "Cumhuriyetin İlk Günlerine Ait Hatıralar", *Her Hafta*, C. 10, S. 122, 29 Ekim 1949, s. 6.

[32] Mustafa Kemal Atatürk, *age.*, s. 803.

[33] Ruşen Eşref Ünaydın, agy., s. 121.

ğa fısıldanmaktadır. Fakat henüz muayyen ve sarih bir şey yoktur. Yalnız Halk Fırkası sık sık toplanmakta, müzakereler yapmakta, hükûmetin teşkiline çalışsa da muvaffak olamamaktadır. Böyle bir süreçte Ağaoğlu'nun yanına gelen arkadaşıyla arasında şöyle bir konuşma geçer:

– "İşittin mi?" diye sordu.

– "Hayır."

– "Bugün Cumhuriyet ve kabine usulü hakkında bir teklifte bulunacakmış."

– "İşitmedim. Fakat bunun böyle olacağı mukadderdi. Cumhuriyet ve kabine usulü kurtuluş mücadelesinin zaruri bir neticesidir. Ne kadar erken olursa o nispette iyi!" dedim.[34]

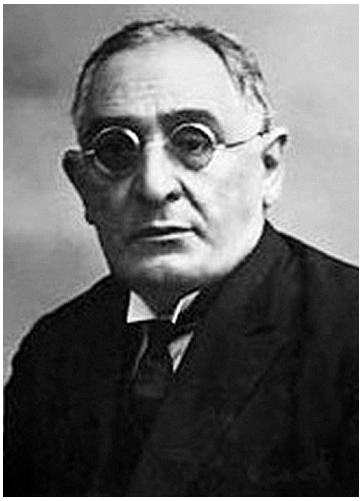

Ahmet Ağaoğlu.

Ağaoğlu'nun bulunduğu fırka toplantısında evvela Ali Fuad Paşa'nın başkanlığında bir Vekiller Heyeti listesi sunulur. Fakat bu listede adı olanlardan İktisat Vekili Celâl Bayar söz alarak kendisinin seçilmemesini önerir, dolayısıyla tekrar münakaşalar başlar. Bu sırada bazıları işin içinden çıkılamayacağını ileri sürerek Mustafa Kemal'in meseleyi halletmesini isterler. Müzakerenin cereyanı esnasında Çankaya'da bulunan Mustafa Kemal Meclis'e gelerek şu açıklamayı yapar: "Vekiller Heyeti intihabında teşeddüdü efkâr hâsıl olduğu anlaşılmaktadır, bana bir saat kadar müsaade edin. Bulacağım hal suretini arz ederim."[35] Öğleden sonra bir buçuk sularında tekrar kürsüye çıkan Mustafa Kemal, "ruhları sarsan, onları vuzuha doğru götüren ve buhranı halleden sözlerini" kısa ve açık söyleyerek, İsmet Paşa ile geceden hazırladıkları Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'ndaki değişiklik tekliflerini bildirir.[36]

Mustafa Kemal'in konuşmasından sonra Kütahya Mebusu Recep Bey, ikna edici sözlerle vaziyete açıklık kazandırır. Hamdullah Suphi, "esasen var olan bir vaziyetin açıkça ifadesi demek olacak Cumhuriyet'in bir an evvel takarrür ettirilmesini ateşîn cümlelerle" ister. İsmet Paşa'nın "gayet açık ve mukni nutku yeni bir kazanç hamlesi" olur. Abdurrahman Şeref Bey, "son kızıllıkları pencereler[den] içeri vuran akşam saatinde kürsüye" çıkar; o kadar tesirli konuşur ki sonrasında Meclis celsesine geçilir. Saat 18.45 sularında Çorum Mebusu İsmet Bey riyaset makamına geçerek Meclis celsesini açar. Millî Şair Mehmet Emin Bey'in "ateşli gözleri bütün Meclis'i bu yeni tecelli ve baş-

---

34 Ahmet Ağaoğlu, "Cumhuriyet Nasıl İlan Edildi?", *Hafta*, S. 30, 29 Birinciteşrin (Ekim) 1934, s. 3.

35 Fahri Kalender, agy., s. 6; Mustafa Kemal Atatürk, *age.*, s. 808.

36 Ruşen Eşref Ünaydın, agy., s. 121.

langıç huzurunda ayağa kalkmaya davet eden gür bir nida ol[ur]."[37] Kürsü konuşmaları bittikten sonra Meclis çatısı altında akşam sekiz buçukta Cumhuriyet kararı verilir.

Sırada Cumhurbaşkanlığı seçimi vardır. Ruşen Eşref, o akşam oy kutusunda yüz elli sekiz defa Gazi Mustafa Kemal adını saydıklarını bildirir. Böylelikle "Gazi Mustafa Kemal ittifak-ı ârâ ile ilk Türk Reisicumhuru" olmaya hak kazanır. Dakikalarca süren alkış ve "Yaşa!" tufanı arasında kürsüye gelen Mustafa Kemal, verilen kararın faydasına dair kısa bir beyanatta bulunur, ardından teşekkür edip Türkiye Cumhuriyeti'nin her işte muvaffak olacağına söz verdikten sonra kürsüden iner.[38] Saat dokuz olduğunda Cumhuriyet'i ilan eden ve ilk cumhurbaşkanını seçen Meclis dağılır.[39]

Yenigün gazetesinin 30 Ekim 1923 tarihli nüshasında Cumhuriyet'in ilanı haberinde yer alan Mustafa Kemal fotoğrafı. (Millî Kütüphane Arşivi).

Cumhuriyet Sevinci

Cumhuriyet'in ilanı ve cumhurbaşkanlığı seçiminden sonra yüz bir parça top atılması için verilen takrir üzerine Meclis'in arkasında hazırlanmış olan toplar ateşlenir. Aynı dakikalarda Meclis binasının yanındaki muhafız taburu askerleri öbek öbek şenlik ateşleri yakıp neşeden silahlarını patlatırlar. Çankaya Köşkü'ne geçmekte olan Mustafa Kemal'i de yine silah sesleri karşılar.[40] Top atışları ve silah sesleriyle Cumhuriyet'in ilanını haber alan halk, sevinç ve heyecan içinde Ankara'nın "dar ve karanlık" sokaklarına dalıp mahalle aralarında tabancılarını boşaltarak Cumhuriyet'i kutlarlar.[41] Ali Yaver Altay'ın verdiği bilgiye göre o akşam atılan havai fişekler de Ankara'nın ufuklarını aydınlatır. Mızıka, davul ve zurna sesleri eşliğinde Cumhuriyet'in ilanı eşsiz tezahüratlarla kutlanır. Saat on ikiye doğru fener alayı yapan askerler meşalelerle, zafer şarkılarıyla Ankara caddelerinden geçerler. Millet Bahçesi'nde mızıka çalar,

37 Ruşen Eşref Ünaydın, agy., s. 122.
38 Ruşen Eşref Ünaydın, agy., s. 122.
39 Enver Behnan Şapolyo, agy., s. 195.
40 Ruşen Eşref Ünaydın, agy., s. 122.
41 Enver Behnan Şapolyo, agy., s. 199.

gençler millî oyunlarla eğlenirler. O gece halk, "millî bir ruh, millî bir şuur, millî bir irade ile" geç vakte kadar kutlamalara iştirak ederler.[42]

Ceyhun Atuf (Kansu), Cumhuriyet'in ilan edildiği 29 Ekim gecesine çocuk yaşta tanıklık eder. Ankara Kalesi civarında Akgün Sokağı'nın sonundaki küçük Ankara evinde o gece silah sesleriyle uyanır. Uykulu ve korkulu gözlerle uyandığında Şahver Hanım ile İclal Hanım'ı yanı başında görür. Ceyhun Atuf'un ifadesiyle "Aydın Kuva-yı Milliyesine katılan kadın efeler gibi, bu iki İstanbullu kadın, sağ ellerinde tuttukları tabancıları" ateşleyip "avluyu mermi sesine, dumana boğarlar."[43] Mazhar Müfit Bey'in karısı olan İclal Hanım, Ceyhun Atuf'un korkuyla bakan gözleriyle karşılaştığında, "Korkma yavrum!.. Korkma!.. Cumhuriyet, cumhuriyet!.."[44] diye bağırır. Silah sesleriyle gözlerini açan Ceyhun Atuf, kendine geldiğinde Orta Tedrisat Umum Müdürlüğü görevini yürüten babası Nafi Atuf Bey'in misafirlerinin seslerini duyar. Çünkü Cumhuriyet'in ilan edildiği gece Nafi Atuf Bey'in evinde kadınlı erkekli sazlı sözlü bir eğlence düzenlenmiştir. Silah seslerinin ardından gümbürdeyen top sesleriyle iyice şaşıran Ceyhun Atuf, Cumhuriyet gecesini "korkunun ve ardı ardına küçük yüreğimi germiş duyguların verdiği yorgunlukla sedir sekisinin üzerinde uyuyakaldım," diyerek yâd etmiştir.[45]

Enver Behnan, Cumhuriyet'in ilanının tanıkları arasındadır. Onun verdiği bilgiye göre salı gününe denk gelen 30 Ekim 1923'te Ankaralılar sabahleyin işlerine giderler. Geceden atılan toplar ve her taraftan atılan silahların sesleriyle halk bu mutlu karardan haberdar olmuştur. Salı günü Ankara bayraklarla donatılır; sokaklar adım atılmaz hâle gelir. Cumhuriyet'in ilanı için bayram yapılması hususunda bir "sözleşme olmadığı hâlde" halk kendi kendine dükkânlarına bayraklar asmıştır. Kale mahallelerinde kadınlar ve ellerinde bayraklar tutan çocuklar, bayramlık elbiselerini giyip Meclis'in önüne doğru akın etmişlerdir. Tahtakale, Balıkpazarı, Karaoğlan caddeleri insanlarla dolup taşmıştır.

Enver Behnan, 30 Ekim Salı günü saat on buçukta Meclis'in önündeki geniş alanda büyük bir kalabalığın biriktiğini, caddelerden geçmenin imkânsız olduğunu dile getirmiştir. O gün Meclis'e milletvekilleri dahi kalabalıktan giremez. Bu sırada Kültür Bakanlığı'nın ve Taşhan'ın damları insanlarla dolup taşar. Öğleden sonra Meclis mızıkası gelerek meydanda akşama kadar ulusal havalar çalar. Halk dört yıldan beri çok önemli kararlar vermiş olan Meclis'in önünde, "devrimci ruhunun birikmiş heyecanlarıyla yorulmadan vakur ve itimatlı bir tavırla, Meclis'in dağılmasını" bekler.[46]

---

42 Ali Yaver Altay, "İnkılap Hatıralarından: Cumhuriyet Nasıl İlan Edildi?", *Son Saat*, 29 Ekim 1947, s. 2.

43 Ceyhun Atuf Kansu, *Cumhuriyet Bayrağı Altında*, Bilgi Yay., Ankara, 1998, s. 10.

44 Ceyhun Atuf Kansu, *age.*, s. 11.

45 Ceyhun Atuf Kansu, *age.*, s. 12.

46 Enver Behnan Şapolyo, agy., s. 199-200.

Ankara halkının Cumhuriyet'in ilanından dolayı sevinç ve heyecanı gece devam eder. Belediye önünde Meclis mızıkası ulusal havalar çalar, meydanlarda büyük meşaleler yakılır, her sokaktan davul zurna sesleri gelir. Büyük bir fener alayı yapılır; "binlerce halk, asker, memur, esnaf, işçi, talebe, kadın ve çocuk" sokaklardadır. O kadar kalabalık vardır ki, insanlar yürümeden bu insan akıntısını takip etmek zorunda kalır. Bu arada Samanpazarı'ndan, Kale mahallelerinden bir insan akını belediyenin önüne, oradan da Meclis'in önüne gelerek "Yaşasın Gazi Mustafa Kemal, yaşasın Cumhuriyet!" sesleri Ankara'yı inletir.[47]

Gazeteci Said Kesler, Cumhuriyet'in yirmi birinci yıl dönümü münasebetiyle bir gazetecilik hatırasını paylaşmıştır. Kesler'in verdiği bilgiye göre göre 29 Ekim 1923 tarihinde Ankara gazetelerinde şöyle bir haber çıkar: "Halk Fırkası Gazi Hazretleri'nin riyasetlerinde hafi bir içtima akdetmiştir. Bu içtimada Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nda yapılacak tadilatın şekli tespit olunmuş ve Türkiye Devleti'nin şekli Cumhuriyet olarak kabul edilmiştir."[48]

Günlerdir Meclis'teki hareketliliği takip eden İstanbul'daki gazeteciler için bu haber, "ölçüsüz bir heyecan ve geniş bir alaka yarat[ır]." Gazetelerde hummalı bir çalışma başlar, gece mesaisi olağanüstü bir hâl arz eder, bütün gazete çalışanları birbirlerine yardım için iş başında kalır. Nihayet 30 Ekim 1923 tarihine denk gelen Salı günü bu mühim haber İstanbul halkına duyurulur. Yayımlanan haberin peşi sıra hükûmet bütün valiliklere tebligat yaparak devletin yeni yönetim şeklini bildirir. Aynı saatlerde İstanbul Valisi Ali Haydar (Uluğ) Bey Cumhuriyet'i ilan etmek için emir alır. Vilayetin ileri gelen amirleri, polis müdürü, müftü, mektupçu, daire müdürleri, meclis-i idare-i vilayet âzaları hep birlikte vilayette toplanırlar. Saat onda vilayet konağının geniş antresinde Vali Haydar Bey kısa bir konuşma yaparak Cumhuriyet'i resmen ilan eder. İstanbul Kadısı Sadık Efendi, "Cumhuriyet'in kıyamete kadar payidar olması temennisiyle" bir dua yapar. Ardından askeri bando İstiklal Marşı'nı çalar, birbirini takip eden yüz bir top atımı ile İstanbul'daki merasim tamamlanır.[49]

Nevşehir'in Hacıbektaş ilçesine bağlı Âşıklar Köyü'nde dünyaya gelen yazar Halil Aytekin, kendi köyündeki Cumhuriyet sevincini paylaşır. Aytekin'in verdiği bilgiye göre Cumhuriyet'in köylerine ilanı, davul zurna eşliğinde, "Ankara'nın taşına bak" türküsüyle gerçekleşir. O gün dualar edilir, nutuklar çekilir, hep bir ağızdan şarkılar söylenir, Mustafa Kemal adına şiirler okunur. Birkaç yıl öncesine kadar köylünün ağzındaki "asi Mustafa Kemal", birden önem kazanarak "kahraman Mustafa Kemal" oluvermiştir.[50]

---

47 Enver Behnan Şapolyo, agy., s. 200-201.

48 Said Kesler, "Bir Gazetecinin Hatıra Defterinden: Cumhuriyet 21 Yıl Evvel Bugün İstanbul'da Nasıl İlan Edildi?", *Son Telgraf*, 29 Ekim 1944, s. 3, 4.

49 Said Kesler, agy., s. 3, 4.

50 Halil Aytekin, "Atatürk'ün Arkasından", *Kaynak*, S. 67, 15 Kasım 1952, s. 580.

Faruk Nafiz, 1922-1924 yılları arasında Kayseri Lisesi'nde edebiyat öğretmeni olarak görev yapmıştır. Görevi müddetince yakından tanıma fırsatı bulduğu Kayseri halkını çok seven hatta "Benim Namzetliğim" adlı şiirleriyle bu sevgisini taçlandıran Faruk Nafiz, Cumhuriyet haberini şehir halkıyla birlikte alır. Onun verdiği bilgiye göre Cumhuriyet haberi Kayseri'ye akşam ezanından sonra ulaşır. Her günün son namazını evde kılmaya alışmış bulunan halk, çoktan dükkânları ve sokakları boşaltmıştır. Zaten şehirde geceleri yalnız ana caddelerde bir iki lamba yanar; karanlıkta sokağa çıkanlar ve misafirliğe gidenler de fenerlerini beraberinde taşır. Faruk Nafiz, "Böyle kendi köşesine çekilen bir halka, gece vakti, büyük haber müjdelemek, onları yuvalarından dışarıya davet etmek, hele zahirde mutaassıp görünen insanları başlıca vasfı laiklik olan Cumhuriyet'e bir anda ısındırıvermek hakikaten karışık bir meseleydi," diyerek halkın bu habere vereceği tepkiyi merak eder. Ancak onun karışık zannettiği davayı Kayseri halkı, "bir anda kendiliklerinden halletmiş[tir]." Müjdeyi alır almaz dışarı çıktığını söyleyen Faruk Nafiz, şehir halkını o anda sokakta bulur:

> Büyük haberi kimden almışlardı? Bayrakları ve meşaleleri nerden tedarik etmişlerdi? Marşları, türküleri bir ağızdan söylemeyi nerden öğrenmişlerdi? Bunu anlamak imkânsızdı. Halkın heyecanı en ıssız bir saatinde, geceye muhteşem bir şehrayin manzarası vermişti. Fener alayına ve bayram şenliğine kasaba halkı sonu gelmeyen bir geçit resmi hâlinde iştirak ediyordu.[51]

Faruk Nafiz, Cumhuriyet'in "kabul merasimi"ne yönelik o gün izlediği sahneden sonra şu kanaate ulaşır: "Tüccar ve dindar Kayserili, nasıl dinle dünya işlerini birbirinden ayıran bir aklıselime malik bulunuyorsa bütün memleket de inkılap ve taassup telkinlerini aynı şekilde birbirine karıştırmayan bir aklıselime maliktir."[52]

Gazeteci Hikmet Nisan, Cumhuriyet'in yirmi ikinci yıl dönümü münasebetiyle Fransa'nın Loiret şehrinde yaşadığı Cumhuriyet sevincini ve orada yapılan kutlamaları paylaşmıştır. Nisan, 1923 yılının sonbahar mevsiminde Loiret Nehri kıyılarında kalan büyük ve tarihî bir şatoda, av mevsimi dolayısıyla Kon de Prade'ın davetlisidir. Kendisine yakın arkadaşı İsmail Derviş'le birlikte Parisli dostları eşlik etmektedir. Burada toplanan şahısların hepsinin zamanında İstanbul'dan yolu geçmiştir. Şatonun sahibi kont ve kontes, vaktiyle İstanbul'da kalmış, İstanbul'dan iyi intibalarla ayrılmış, hakiki ve samimi Türk dostlarıdır. Misafirlerden Parisli iki zat, sefaret memuru olarak Türkiye'de bulunmuşlar, böylelikle ülkeyi ve ülke halkını yakından tanıma fırsatı bulmuşlardır. Misafirler arasında Mütareke yıllarında İstanbul'a gelen *Le Petit Parisien* gazetesinin maruf yazarlarından Maurice Prax da bulunmak-

---

51 Faruk Nafiz Çamlıbel, "Cumhuriyetten İlk Hatıra", *Hürriyet*, 29 Ekim 1949, s. 5.

52 Faruk Nafiz Çamlıbel, agy., s. 5.

tadır. Tam manasıyla dost bir muhitte bulunduklarını belirten Hikmet Nisan, gündüzün av, tenezzüh ve dağlara tırmanmakla vakit geçirdiklerini, geceleri ise şatonun büyük salonunda toplu bir hâlde oyun oynayarak, sohbet edip mütalaalar ederek değerlendirdiklerini söyler.

Şatonun çatısı altında günler huzurla geçerken Hikmet Nisan ile İsmail Derviş, 30 Ekim 1923 sabahında gazetelerden Türkiye'de Cumhuriyet'in ilan edildiğine yönelik haberleri okurlar. Bu haberleri teyit ettirdikten sonra şato halkıyla paylaşıp sevinçlerini onlarla paylaşırlar. Şato sahipleri bu mesut günü kutlamak için ciddi bir hazırlığa girişir. Akşam yemeğinden evvel şatonun yanı başında bulunan parkın bir kısmı rengârenk lambalarla aydınlatılır. O gece şatoda eğlence tertip edildiğini haber alan köylüler ve kasabalılar akın akın parka doluşurlar. Başka bir semtten getirtilen salon orkestrası, güzel nağmeleriyle etrafı çınlatır. Kutlamanın en ilgi çekici yanı ise "gecenin boşluğunda tarrakalarla patlayarak, semada arabeskler" çizen ve "zemine rengârenk salkımlar hâlinde" inen havai fişekler olmuştur.[53] Hikmet Nisan ile İsmail Derviş'i mest eden bir diğer husus, sofradaki çiçeklerin kırmızı ve beyaz renkten müteşekkil olmasıdır.

Böyle bir atmosferde o gece şatonun sahibi kont, sefaret memurları ve Maurice Prax Türkiye'ye ait hatıralarını anlatmışlardır. Gece yarısına doğru kutlamaya katılan halk hem şato sakinlerinin hem de Türkiye Cumhuriyeti'nin şerefine üç defa "Yaşa!.." diye bağırdıktan sonra dağılmaya başlamıştır. Tam da bu sırada Hikmet Nisan'ın yanına yaklaşan bir köylü, nezaketle selamını vererek işgal ordusuyla İstanbul'da bulunduğunu, terhis olduktan sonra eşini ve çocuklarını getirterek epey bir vakit şehirde vakit geçirdiğini söylemiştir. Daha sonra, "Memleketinizi çok severim. Bu mesut gününüzü ben de candan kutluyorum. Siz adil ve civanmert bir milletsiniz. Yaşasın Türkler…" diyerek o da diğer misafirler gibi evine doğru yol almıştır.[54]

Sonuç

Hatıralar, resmî tarih kaynaklarının yanı başında ilk ağızdan okurla buluşan yardımcı kaynaklardır. Devrinin tanıklığını yapan canlı tarihlerin anlatımıyla sunulan hatıralarda, vesikaların kuru anlatımının aksine yazarının duyguları, düşünceleri, yorum ve değerlendirmeleri mevcuttur. Bahsi geçen yönüyle hatıralarda insani özü barındıran samimiyet mevcuttur. Bir başka ifadeyle yazarının metne sirayet eden kimliği ve samimiyeti belki de bir hatıra metnini okunur kılan ve hatıralarda aranan başlıca özellikler olarak görülmelidir. Bu dikkat çerçevesinde Cumhuriyet hatıralarının derlendiği çalışmada, resmî bir

---

53 Hikmet Nisan, "22 Yıl Evvele Ait Hatıralar: 1923 Yılında Paris'te Bulunanlar Cumhuriyet'in İlânını Nasıl Öğrenmişlerdi?", *Son Telgraf*, 29 Ekim 1945, s. 4.

54 Hikmet Nisan, agy., s. 4.

tarih sunma kaygısının aksine, o günlere tanıklık edenlerin şahitlikleri, düşünceleri ve değer yargıları önemsenmiştir.

Cumhuriyet'in ilanına yönelik hatıralar, Mustafa Kemal'in hayatı ve kararlarıyla bir bütünlük oluşturmaktadır. Dolayısıyla Cumhuriyet hatıraları aynı zamanda Mustafa Kemal'in hatıraları olarak karşımıza çıkmıştır. "Eski Bir Atatürkçü" müstearıyla sunulan hatıralar göstermektedir ki Mustafa Kemal'deki Cumhuriyet fikri, II. Meşrutiyet öncesine kadar uzanmaktadır. Fuat Kızılkaya, Ercüment Ekrem Talu ve Mazhar Müfit Kansu da anlattıkları hatıralarla II. Meşrutiyet yıllarından itibaren Mustafa Kemal'in Cumhuriyet fikrindeki kararlılığını ve ısrarını göstermişlerdir. 23 Nisan 1920'de Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılmasından sonra devletin yönetim şeklinin getirdiği istikrarsızlık, Cumhuriyet'in ilanını zorunlu kılmıştır. Nitekim Mustafa Kemal Atatürk başta olmak üzere Falih Rıfkı Atay, Ruşen Eşref Ünaydın, Samet Ağaoğlu, Enver Behnan Şapolyo ve Kadircan Kaflı'nın hatıraları bu zorunluluğun anlatımından öteye geçmemiştir. Bir buhrandan öteye geçmeyen iki üç yıllık süreçten sonra Meclis'in verdiği Cumhuriyet kararı, başta Ankara olmak üzere pek çok şehirde şenlik ve kutlamalarla anılmış, yazarların unutamadığı bir gün olarak hatıralarında yer almıştır.

Kaynakça

AĞAOĞLU, Ahmet, "Cumhuriyet Nasıl İlan Edildi?", *Hafta*, S. 30, 29 Birinciteşrin (Ekim) 1934, s. 3.

ALTAY, Ali Yaver, "İnkılap Hatıralarından: Cumhuriyet Nasıl İlan Edildi?", *Son Saat*, 29 Ekim 1947, s. 2.

ATATÜRK, Mustafa Kemal, *Nutuk*, C. 2, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1969.

ATAY, Falih Rıfkı, *Çankaya –Atatürk'ün Doğumundan Ölümüne Kadar-*, BATEŞ Yay., İstanbul, 1980.

AYTEKİN, Halil, "Atatürk'ün Arkasından", *Kaynak*, S. 67, 15 Kasım 1952, s. 580.

ÇAMLIBEL, Faruk Nafiz, "Cumhuriyetten İlk Hatıra", *Hürriyet*, 29 Ekim 1949, s. 5.

Eski Bir Atatürkçü, "Atatürk ve Cumhuriyet", *Millet*, 30 Ekim 1947, S. 91, s. 4.

_____, "Bilinmeyen Atatürk'ten Hatıralar: İlk Cumhuriyet Fikri", *Millet*, 27 Ekim 1949, S. 194, s. 8.

İmzasız, *Atatürk'e Ait Hatıralar*, (Anlatan: Fuat Kızılkaya), Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, 1949.

KAFLI, Kadircan, "Cumhuriyet Nasıl Doğdu ve Nasıl Yaşadı? Atatürk'e Ait Bir Hatıra", *Yeni Sabah*, 29 Ekim 1948, s. 5.

KALENDER, Fahri, "Cumhuriyetin İlk Günlerine Ait Hatıralar", *Her Hafta*, C. 10, S. 122, 29 Ekim 1949, s. 6, 18.

KANSU, Ceyhun Atuf, *Cumhuriyet Bayrağı Altında*, Bilgi Yay., Ankara, 1998.

KANSU, Mazhar Müfit, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, C. 1-2, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1988.

KESLER, Said, "Bir Gazetecinin Hatıra Defterinden: Cumhuriyet 21 Yıl Evvel Bugün İstanbul'da Nasıl İlan Edildi?", *Son Telgraf*, 29 Ekim 1944, s. 3, 4.

NİSAN, Hikmet, "22 Yıl Evvele Ait Hatıralar: 1923 Yılında Paris'te Bulunanlar Cumhuriyet'in İlânını Nasıl Öğrenmişlerdi?", *Son Telgraf*, 29 Ekim 1945, s. 4.

ÖZCAN, Besim, "Cumhuriyetin İlânı ve Yankıları", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 11, 1999, s. 289-298.

ŞAPOLYO, Enver Behnan, "Cumhuriyet Nasıl İlan Edildi?", *Ülkü*, C. 6, S. 33, İkinciteşrin (Kasım) 1935, s. 194-202.

TALU, Ercüment Ekrem, "24 Yıl Olmuş? Cumhuriyetin İlanının 24. Yıl Dönümü Münasebetile Bir Hatıra", *Son Saat*, 29 Ekim 1947, s. 4.

ÜNAYDIN, Ruşen Eşref, "Cumhuriyet Nasıl İlân Olundu?", *Yücel*, C. 8, S. 45, Sonteşrin (Kasım) 1938, s. 120-122.